

## CATASTROFELE ISTORICE ȘI SPIRITUL VIZIONAR ÎN „ZĂPEZILE DE-ACUM UN VEAC“

– ipoteze de sociologie literară –

ILIE BĂDESCU

### 1. IPOTEZA CATASTROFELOR ÎN ȘTIINȚELE CULTURII ȘI ÎN ISTORIOGRAFIE

Științele naturii au năzuit să croiască explicații încheiate pentru marile catastrofe și au operat, în acest sens, de timpuriu cu ideea de „catastrofă“. Nu același lucru l-au făcut științele sociale. Instinctul de conservare a dictat, în zona umanului, ideologii amăgitoare cu rolul de protecție subiectivă. Între acestea o putem include și pe aceea care susține că societățile sunt ocolite de catastrofe (în sensul catastrofelor naturale). Lucru cu totul neadecvat. Dispariția unor popoare (pentru care nu există datări), scufundarea unor imperii, prăbușirea unor faimoase civilizații, mari catastrofe spirituale, cum ar fi dispariția unei religii, a unei mitologii, a unui folclor de o neasemuită frumusețe, a unor mari instituții etc., – toate acestea sunt catastrofe. *Cum se produc ele? Care sunt cauzele capabile să provoace catastroficul în istorie? Cum reacționează popoarele la catastrofic? Care este criteriul prin care putem delimita o situație catastrofală de alte situații dramatice?* Iată întrebări pe care ni le punem cu scopul de a explica o performanță literară ca aceea a realizării unui ciclu epopeic, precum, „Zăpezile de-acum un veac“, al lui Paul Anghel, în plină epocă totalitar-comunistă, performanță pe care o putem explica anevoie în cadrul sistemelor teoretice elaborate de științele socio-umane până acum. O asemenea performanță neobișnuită este comandată de întâmplări pe măsura ei. Ipoteza noastră este că singura paradigmă în stare să susțină explicații în raport cu asemenea formidabile performanțe ar fi aceea promovată de o *Știință a catastrofelor colective de mari proporții*. Este în natura societăților omenești ca, în raport cu asemenea catastrofe, să mobilizeze energii de aceeași putere.

Tocmai această caracteristică a societăților omenești de a fi capabile să mobilizeze energii neobișnuite pentru a recupera structuri și sisteme socio-culturale prăbușite, falii mentale scufundate, explică diferența dintre catastrofele naturale și cele istorice, faptul că în istorie catastroficul nu este tot

una cu „pieirea“. Ipoteza catastrofelor sociale și culturale nu este o noutate. Spirite mari au convocat-o în serviciul unor explicații istorice și culturologice. Ideea posibilităților unor asemenea „scufundări“ este foarte veche. Hermetiștii din epoca helenistică și din Renaștere, și deopotrivă un om al epocii noi precum Newton, observă M. Eliade, „credeau într-o revelație primordială, care ar fi fost „pierdută“, scufundată în adâncuri obscure ale memoriei și „apoi regăsită de câțiva inițiați. Aceștia ar fi comunicat-o, în forme camuflate, în fabule, mituri“ etc.<sup>1</sup>.

Viziunea despre „scufundarea“ unor mari *experiențe spirituale* care compun *comunitatea ideală* a omenirii este destul de larg împărtășită. Pentru G. Jung aceste „scufundări“ sunt probate de existența arhetipurilor în care s-au fixat tipare și scenarii de viață. Teoria sa referitoare la marile răsturnări (enantiodromii) și recanalizări spirituale readuc în concepția omului modern ideea ciclurilor milenare (eonice). Un sociolog precum Durkheim observă că „dezastrele economice“ ca și „transformările fericite, dar prea bruște“, au efecte catastrofale asupra *structurilor mentale colective* ale unei societăți (ceea ce conduce la *încetarea temporară a funcționării regulilor și sentimentelor colective și, deci, la suspendarea vremelnică a memoriei colective*)<sup>2</sup>.

M. Eliade vorbește despre un fenomen de mari proporții, pe care îl denumește „somn folcloric“, spre a indica acele situații prin care imagini, date, care țin de o experiență colectivă, se „trezesc“ după intervale mari, grație imaginației geniului. Așa s-a întâmplat cu imaginea acelei încrângături seriiale de „blocuri romboidale“, vizibilă la unghiurile locuințelor *din lemn* acolo, unde se întretaie bârnele, și în „structura *stâlpului casei*“. Această *imagine a zăcut în „somnul folcloric“* remarcă M. Eliade, până când imaginația geniului brâncușian a „văzut-o“ și a re-dat-o în „Coloana infinită“. Ea fusese „scufundată“ în adâncimile pecetluite ale memoriei o dată cu dispariția „civilizației lemnului“, „zăcând inertă, ca într-un somn folcloric, atâtea mii de ani până ce a fost „trezită“ de imaginația geniului...“<sup>3</sup>.

Alteori, asemenea catastrofe au scufundat în negura misterului fenomene de care a atârnat destinul Europei însăși. Este cazul fenomenului viking („au irumpt în istorie pe la 800, au cucerit, au prădat, au fundat dinastii, au colonizat Islanda și Groenlanda, au descoperit America de Nord (...), au creat regatul Irlandei, Norvegiei și Danemarcei, au stăpânit o vreme Anglia, au coborât în Spania (...), au subjugat pe slavi“, pentru ca, după 1030, „factorul viking“ să dispară din Istorie“<sup>4</sup>). O scufundare de uriașe proporții. Dar vlahii

<sup>1</sup> Cf. M. Eliade, *Jurnal II*, Ed. Humanitas, 1994, p. 225.

<sup>2</sup> Cf. E. Durkheim *De la division du travail social*, p. 64 și *Despre sinucidere*, p. 204.

<sup>3</sup> M. Eliade, *Jurnal II*, Humanitas, 1994, p. 13–14.

<sup>4</sup> Cf. *ibidem*, p. 14–15.

sud-dunăreni? Anihilați și ei, ca destin colectiv, ca factor făuritor de stat printr-o misterioasă catastrofă istorică (pentru cine știe ce perioadă?).

Problema „catastroficului“ l-a preocupat și pe cunoscutul om de cultură român, Paul Anghel, care, printre anii '70, în a sa *Istorie posibilă a literaturii române*, i-a conferit demnitatea de „model temporal“, valabil oriunde în cuprinsul literaturii universale, deci și în literatura română. „Catastroficul“ în viziunea teoretică a lui Paul Anghel apare numai în epocile de ruptură – epoca migrațiilor, spre exemplu –, dar și în epocile de destructurare, favorizate de războaie sau de calamități sociale și naturale de orice fel. Comprimat, strivit, anihilat, spiritul recurge, în acest model temporal, la viziunile apocaliptice, la proiecțiile profetice privind sfârșitul lumii, viziuni țâșnite din materia frământată a unei pseudogeneze. Nu se poate deduce către ce ideal de lume pledează „catastroficul“, care lucrează cu risipirea și neantul, instituite ca singură realitate, dar se poate proba realitatea catastroficului în proiecția spirituală. Peste ani, tot Paul Anghel avea să lucreze cu „modelul catastrofic“, de astă dată nu ca teoretician, ci ca prozator, în ciclul „Zăpezile de-acum un veac“.

## 2. CARACTERISTICI ALE CATASTROFICULUI ÎN ISTORIE

Prima caracteristică a unei *catastrofe sociale* de mari proporții este „scufundarea“ *tiparului colectiv de viață* în care a trăit o colectivitate până atunci. Într-un timp teribil de scurt – o jumătate de veac ori chiar mai puțin – tiparul colectiv poate fi șters din istorie și un popor întreg este astfel confruntat cu primejdia unei *amnezii colective*: uitarea trecutului, a istoriei, a miturilor, a simbolurilor, a obiceiurilor, a religiei. Uitarea amenință să se aștearnă peste viețuirea lui ca o uriașă dărâmătură. Și totuși popoarele reacționează, nu dispar în mod brusc, nu se prăbușesc în agnozie și, deci, nu-și pierd instantaneu identitatea, în ciuda cumplitei „scufundări“ a conștiinței lor colective.

Catastrofele istorice, așadar, stau sub semnul fenomenului de scufundare a unui „tipar colectiv“ de viață și deci al imersiunii integrale sau parțiale a „conștiinței comune“ (scufundarea *comunității ideale* a unei societăți ori chiar a unui popor). Din structură manifestă, cotidiană, de suprafață, această *comunitate ideală* devine *structură de profunzime*, fiind supusă, acolo, unei transfigurări simbolice, mitice ori chiar parareligioase. Adeseori, însă această transfigurare n-are timpul necesar să se producă, astfel încât *comunitatea ideală* cade în uitare, se scufundă pur și simplu. Procesele de transfigurare nu sunt, oricum, spontane, ele sunt urmarea unei formidabile *încordări* din care ies mari creații. Este de reținut, așadar, o întâie ipoteză: atunci când *comunitatea ideală* a unei societăți se „scufundă“ consemnând o *catastrofă istorică*, ea nu se mai poate manifesta direct, în *actele cotidiene* ale vieții obișnuite a

societății respective, ci, cel mult, prin mijlocirea încordărilor creatoare, de formidabile proporții, ale unor *grupuri speciale*, predestinate să readucă la suprafață, printr-un proces creator, aceste „*structuri de adâncime*“ ale „conștiinței comune“, ale comunității ideale a unui popor. Aceste grupuri sunt acelea ale diferitelor *tipuri de creatori*, de la figurile mesianice, profetice, metafizice, mistice și până la marii resurectori ai vieții scufundate: *artiștii*. Asemenea grupuri au semnificația unor „corpuri logistice“ sau de „spate“, fiindcă de vrednicia și activitatea lor depind o serie de „acțiuni de spate“ sau de „culise“, adică cele care permit *retragerea* acoperită sau *recuperarea* „crizelor“, a *rupturilor de idealitate* ale conștiinței colective. Un atare eveniment tragic, de exemplu, a fost, în epoca modernă, *distrugerea țărânimii*. În această zonă de dezastru s-a concentrat *conștiința logistică* a literaturii române și a apărut romanul lui L. Rebreanu ca și literatura „apocalipsei țărănești“ a lui I. Lăncrănjan, menită să refacă simbolic și afectiv legăturile sociale rupte de „catastrofa istoriei“.

Asemenea teribile „explozii“ ale „adâncurilor sunt adevărate *revanșe* ale reliefului scufundat, ale sufletului colectiv în raport cu formidabila „îndepărtare“ la care este azvârlit *individul*, suma indivizilor din arealul etnic, de către catastrofa istoriei. Atât este de formidabilă resurecția prin creație, încât ea cuprinde în sufletul ei, și totodată readuce sub imperativele sufletului colectiv, *uriașul număr rătăcit al masei anonime*. De aici încolo, deci, literatura devine o *necesitate logistică* a societăților, o *fatalitate*, de care atârână legăturile noastre adânci cu *cosmosul*, cu Dumnezeu și cu Legea. Conștiința populară știe acest lucru de vreme ce face distincție între curgerea „veacului“ și ce va să fie la „sfârșitul veacurilor“, adică la „capătul vremii“, în  *timpul etern*.

### 3. LEGEA IMERSIUNII CONȘTIINȚEI COMUNE. CRIPTOMORFOZELE

Lucrurile trec odată cu veacul, spre împlinirea lor de la sfârșitul vremurilor. Putem vorbi iată despre un efect legic al catastrofelor istorice: legea imersiunii (scufundării) conștiinței comune și a comunităților ideale în conjuncturile catastrofice. *Idealizarea*, în genere, este concomitentă cu imersiunea „obiectului“ idealizat. Newton este între cei dintâi care a dat formulare clară legii imersiunii. Ca și hermetiștii din epoca helenistică și din Renaștere, Newton „credea într-o revelație primordială, pierdută („scufundată“, n.n.) și apoi regăsită de câțiva inițiați; aceștia ar fi comunicat-o camuflat în fabule și mituri, ca să nu fie înțeleasă de profani. Dar Newton era convins că în zilele noastre revelația primordială poate fi recuperată în întregime...“<sup>5</sup>. *Legea*

<sup>5</sup> M. Eliade, *Jurnal*, II, p. 225.

*imersiunii* este condiția apariției *artei*, a fenomenului artistic, ne previne G. Jung. Aceasta (arta) se naște în structurile profunde ale inconștientului tocmai ca urmare (am putea spune, ca o consecință) a imersiunii structurilor mentale colective (arhetipurile), ceea ce poate explica de ce prima formă de artă a fost cea *simbolică*. Fiindcă *simbolul* este prima formă de revenire în conștiință a lucrului care se *scufundă* și deci se *ascunde*. Simbolul este forma de „conștientizare“ a *lucrului ascuns*, a condiției sale de a sta *ascuns*, sub-vedere, sub-conștiință. Prin urmare orice *imersiune* antrenează „nașterea unei lumi ascunse“. Numim acest proces criptomorfoză. Încât Jung are dreptate să vorbească despre *criptamnezie*, fenomenul unei „*memorări ascunse*“. Este doar o ilustrare în *mic* a fenomenului. Epopeea apare când imersiunea unor *experiențe colective* este *foarte extinsă*. Ea transfigurează deci *realitatea vieții cotidiene*, pe care o înalță la un anume *exceptionalism* înainte ca aceasta să se „scufunde“ de fapt și definitiv.

#### 4. PERMANENȚA EPOPEICULUI. ZGUDUIRILE MODERNITĂȚII

Prin urmare, *exceptionalismul vieții colective* și *imersiunea* ei reprezintă cadrul și condiția manifestării *forme epopeice*, deci a nașterii epopeii, ca tip de *imersiune spirituală*, ca *fenomen de trăire*, (la scara ei întregă), a lumii scufundate. Așa se explică permanența epopeicului: el se manifestă ori de câte ori *evenimente de mare anvergură* dramatică provoacă *scufundarea unui tipar colectiv de viață*, a unei lumi în întregul ei.

Cazul tipic este imersiunea reliefului lumii românești provocate de istoria catastrofică a Europei răsăritene. Aceasta a provocat o scufundare a vechilor tipare românești de viață, instituții, clase, ierarhii, simboluri, tipare, personalități, mitologii, o întregă geo-cultură și geo-etnologie etc. – totul a fost *scufundat* ca urmare a catastrofei provocată de marile zguduirii ale modernității peste care s-a suprapus, la mai puțin de 80 de ani, dezastrul ocupației comuniste.

Evenimentul rostogolirii puhoiului istoric a fost atât de copleșitor în secolele XVIII–XIX, încât a scufundat o lume, o lume care a revenit la lumină numai prin proiecția sa artistică. Romanul *Zăpezile de-acum un veac* al lui Paul Anghel este cadrul unei asemenea trăiri. Putem spune că în ciclul *Zăpezilor* au renăscut „lumea românească“ și „lumea sud-est europeană din adâncurile în care fuseseră scufundate de „teroarea istoriei“, de „marea catastrofă istorică“ răsăriteană.

*Istoria catastrofică*, așadar, provoacă imersiunea unei lumi cu tot cu relieful ei, cu forme, cu tipuri, cu mentalități, cu ticuri, cu scheme, cu teme, cu genealogii, cu ritualuri, cu formule, cu instituții, cu ierarhii, cu simboluri, într-un cuvânt, totul se scufundă și totuși se prezervă ca atare, în toată diver-

sitatea. De altminteri, întâlnim și în roman *parabola* acestui tip de scufundare: „întoarcerea morților“ (care sunt prinși de moarte în toată diversitatea lor fenomenală; și ei așa au rămas pentru eternitate. Aceasta este parabola prin care putem tălmăci esența *timpului epopeic*).

Putem spune că ciclul epopeic al „Zăpezilor“ reprezintă una dintre cele mai teribile reacții ale lumii românești la timpul catastrofic răsăritean în secolul al XX-lea, care a culminat cu marele dezastru totalitar. Acest roman dimpreună cu catastrofa care a provocat scufundarea lumii țărănești și care a generat, tot prin anamorfoză, literatura „apocalipsei țărănești“, sunt între cele mai puternice *reacții răsăritene* la scufundarea provocată de *catastrofa istoriei răsăritene* în secolul al XX-lea. Aceste creații constituie „indicatorii“ cei mai reprezentativi ai *literaturii imersiunii*, care este tocmai literatura *scufundării lumilor*\*. Grație lor, lumea scufundării nu și-a pierdut memoria ceea ce ar fi fost tot una cu o „ruptură“ de ființă, deci cu un „accident ontologic“, în urma căruia se instalează „negura memoriei“, discontinuitatea sau ceea ce se numește „uitarea ființei“, caz tipic de „amnezie“ gravă, totală, colectivă, similară cu fenomenul de „brainwash“, cu „spălarea pe creier“.

Evenimentele istorice negative și modul propagării lor prin acțiunea legii imersiunii (scufundării) *comunității ideale* a popoarelor (a memoriei colective) pot fi cercetate în lumina acestui ciclu de romane, „Zăpezile de acum un veac“ al lui Paul Anghel. Acest ciclu a fost provocat, credem noi, de repetarea unui traumatism istoric fundamental: traumatismul „scufundării“ (imersiunii) memoriei colective (memorie refulată), provocat de „teroaarea istoriei“. Orice proces de distrugere a instituțiilor, de reprimare a tradiției, de întrerupere a continuității istorice, este, implicit un proces de uitare etnologică, de imersiune a conștiinței colective. Asemenea epoci sunt, implicit, epoci de criză a *identității etnice*.

\* Ipoteza aceasta ne ajută să interpretăm și așa-numitul „mileniu-negru“. Părerea mea este că acel mileniu a antrenat o asemenea *completă schimbare de ființă* încât, din lumea veche, n-a mai rămas aproape nimic. Dar lucrul acesta nu se întâmplă decât atunci când o asemenea catastrofă este însoțită de o *transfigurare acceptată în totalitate*, ca un *fenomen de totală renaștere*. Or, un atare eveniment de totală renaștere nu putea fi în acel timp decât *creștinismul*. Odată cu experiența *creștină*, grație ei, s-a născut un *popor complet nou*, în mileniu I, astfel că tot restul a fost cu totul și definitiv „scufundat“ în „bezna adâncurilor germinale“, protectoare, dar fără *chip* propriu, ceva de natura catastrofei istorice, a provocat imersiunea totală, completă a *Daciei*, din care, grație creștinismului, s-a născut (a renăscut) *poporul român*. Acest fenomen este unic în Europa. Nici un alt popor n-a primit atât de complet creștinarea încât să se *uite pe sine în Dumnezeu*. Este *uitarea în Dumnezeu* singura care poate aduce miracolul *Renașterii* din păcat, din boală, din păcatul și boala cea mai gravă: *moartea*. Nașterea creștină a poporului român este cea mai strălucită ilustrare la *Legea imersiunii* culturale provocată de un „eveniment neobișnuit“. Prin urmare catastrofele pot fi recuperate de mari *evenimente pozitive*, fără de care s-ar fi produs o completă „uitare de ființă“. Din astfel de mari experiențe limită se poate naște o nouă religie, adică un *legământ direct* al popoarelor cu Dumnezeu. Așa au apărut în cadrul primei experiențe creștine popoarele apostolice.

Prima confruntare modernă cu *uitarea etnologică* s-a petrecut chiar în veacul al XIX-lea, o dată cu impactul unei *civilizații fără memorie, civilizația capitalului*, asupra unei *comunități ideale*, asupra unui popor adus, astfel, sub amenințarea pierderii memoriei colective. A doua confruntare s-a produs sub forma unui traumatism secundar provocat de imersiunea conștiinței etno-istorice ca urmare a catastrofei comuniste.

Traumatismele secundare sunt cele care provoacă deschiderea unei „crize“, care altfel rămâne o criză „nucleară“, ascunsă, lucrează după legile complexelor, a acelor tensiuni (spaima) compulsive, adânc scufundate în inconștient. Repetarea traumatismului *deschide* criza și conduce la acele procese capabile să provoace teribila eliberare de marea spaimă colectivă compulsivă. Romanul lui Paul Anghel este deci expresia unui *proces eliberator*, este conștiința întoarsă asupra „crizei sale nucleare“. Numai popoarele care și-au produs epepele, miturile, religiile și sistemele metafizice proprii s-au eliberat cu adevărat de spaima lăuntrică, profundă, compulsivă. Celelalte se manifestă sub comanda acelei *angoase flotante*, neconștientizată niciodată. Ele sunt purtate, am putea spune, ca o barcă în furtună, de curențele adâncite ale spaimii colective, curențe care traversează, bulversându-l, oceanul subconștientului colectiv al unui popor. Ciclul „*Zăpezilor*“ reclădește epepeic sufletul românesc în câmpul unui *proces eliberator*, de uriașe proporții. Cel care citește romanul iese mântuit. Redobândește conștiința proporțiilor dimpreună cu măsura istoriei și a istoricității, a marilor simboluri și etichete, a instituțiilor grandioase și a genealogiilor, a mitologiilor, într-un cuvânt, insul este scos, o dată cu lumea românească, de sub istorie, de sub vremi și reșezat în plutirea calmă transorizantică a timpului. Mântuit de angoase, eliberat de spaimile adâncurilor întunecoase, neștiute și amenințătoare prin caracterul lor tăinuit.

Ideea dimensiunii catastrofice, a existenței rezultă chiar din primul capitol al *Ieșirii la mare*: „În zonele vulcanice, ale planetei, oamenii se acomodează de obicei cu trepidațiile, cu erupțiile, cu emanațiile de fum și revărsările de lavă, se obișnuiesc până acolo, încât nu le mai simt, nu le mai văd. Ei le simt și intră în panică doar atunci când acestea le primejduiesc brusc existența, viața de fiecare zi, iar atunci își iau lumea-n cap, fug. În rest, fumul din zonele vulcanice e un fapt divers. În istorie, lucrurile stau la fel, în clipa în care principalii protagoniști dispar – vulcanii, imperii! – iar teatrul acțiunii este abandonat pentru o vreme. La un anume moment, fumul din combustiiile acestei acțiuni umane numită istorie urcă spre cer în indiferența generală, ca și cum n-ar mai fi. Cineva bate un cui în perete, nepăsându-i de fumul evenimentelor mari, cum se întâmpla și-n București, pe str. Caimatei nr. 65, prin luna iulie. Altcineva bea apă, fără să-i mai «pese de zguduirile istoriei»<sup>6</sup>.

<sup>6</sup> Cf. „*Ieșirea la mare*“, p. 8.

Modelul de normalitate, paradigma normalității, îi oferă fie trecutul, acel *illo tempore*, paradisiac sau eroic, fie viitorul care este apocaliptic (*Vedeta de noapte*) sau utopic (*Theo*). Omul nu se sincronizează bine ritmurilor universale și nici nu le reproduce eficient în propria sa istorie. Decalajele generează nenorociri, catastrofe, care conduc uneori la dispariția unor părți ale speciei (etnii, popoare). Un gând pertinent despre normalitate – ca creație, ca preluare umană a funcției cosmice atoate făcătoare – rostește un umil arheolog din *Ieșirea la mare*, care refuză pur și simplu cronologia istorică nefastă, cronologia catastrofelor („– Ceea ce vă interesează pe dumneavoastră, a strigat profesorul cu dispreț, ba chiar cu mânie, nu se află aici. Dumneavoastră sunteți cu istoria mare, cu evenimentele. Se vede după uniformă /.../. Le-a întors spatele, văzându-și de lucrul lui /.../ Tot din pământ scosese și o piatră funerară /.../.

– Ați scos o piatră cu inscripție? s-a interesat Mănescu.

– Da, a răspuns individul cu satisfacție. Dar ce credeți d-voastră că scrie pe ea, vreo proclamație, un tratat de alianță, o capitulare? Ei bine, nu. Și clo-cotind: Pe mine nu mă interesează evenimentele epocale, n-am ce face cu ele, le las istoricilor să se spele dumnealor cu istoria mare pe cap. Mă obsedează viața mărunță sau, dacă vreți, infimă. /.../

– De ce râdeți?! Apoi tot el cu patos: Micile evenimente, domnilor, dacă vreți fleacurile, fac viața. Evenimentele mari au, să știți de la mine, o respirație scurtă. Istoricii dumneavoastră greșesc când vă îmbibă capul cu ele. Ha, ha, marea istorie! Știți ce scurtă e? Pui cap la cap războaiele sau năvălirile și veți avea un pumn de date, pe sărite. Dar între ele? E capital acest *între* /.../.

– Pentru cine capital?

– Pentru om. Așa-zisa istorie mare trece pe lângă aceste umile bordee, de care mă ocup, cu o putere de uragan. Chiar și istoria antică. Ce rămâne în urma ei? Rămân nu templele, ci vetrele. Un bărbat și o femeie. Un copil. Precum acest Lillas, al cărui nume e pomenit aici, pe piatra aceasta“ – p. 465).

Iată cum gândește Nae Maican, în gândul lui despre țară.

„– Da, să nu te miri. A propos de politică, Nae ne-a și spus odată: Domnilor, la drept vorbind, ne mișcăm printre niște abjecți. Știți pentru ce mă lupt eu? Pentru că nu pot să admit ca să-și bată cineva joc de ceva sacru.

– La ce se referea?

– Nu poți fi zilnic, mai zicea el, mâncat de păduchi! La un anume moment, pe clipită, te cuprinde o revoltă, ca să spun așa. Și atunci te dezbraci până la piele, pui uniforma la fierț, bați soldatul – dacă rabdă vreun păduche viu! și ieși curat din baie, dar gol. Hainele-ți sunt ude, nu le poți îmbrăca. Ești gol ca un melc, aflat în afara găoacei, adică a cochiliei lui. N-are nici o formă și nici un rost. Atunci îți apare în fața ochilor țara, ca o femeie fără de care nu exiști. Și atunci? Atunci, ori te-nfășoară ea, cu trupul ei, și-n cazul ăsta nu

mai scapi, ori o-nfășori tu, cu trupul tău, și nici atunci nu scapi. E cineva, pe-aici, prin regiment, care n-a iubit astfel?“ (p. 453–454).

## 5. COMUNITĂȚILE IDEALE ÎN FAȚA CATASTROFELOR

Nae reprezintă saltul de la individual la social, socialul fiind tot femeia, ca țară sau ca destin colectiv, comunitar. De aici începe, de fapt, istoria. Încep catastrofele ei. În fața catastrofelor istoriei se află și Lucrețiu Parva în chiar primul volum al ciclului în „*Leșirea din iarnă*“. Meditația lui formulează problema insului în fața istoriei, strivit între contrariile acesteia: „De fapt, cine cu cine se bate? s-a întrebat. Clipa e mizerabilă, țara – așa cum e – arată oribil. Dacă n-ai avea în minte imaginea ei ideală, te-ai lăsa covârșit. /.../. Dar și ceilalți, și-a continuat el gândul, lumea contrară, are probabil în minte o imagine ideală despre sine: otomanii imaginea imperiului lor absolut, rușii imaginea imperiului lor dusă dincolo de absolut. Ca să supraviețuiesc îmi trebuie o imagine despre mine însumi împinsă până la imposibil, până la supra-absolut. Altfel mă strivește clipa, mă înghit zăpezile și noroaiele care inundă lumea“<sup>8</sup>.

Cu romanul lui Paul Anghel se ilustrează la vârf marea literatură a „*imersiunii comunităților ideale ale popoarelor*. Cel ce va dori să cunoască secretele poporului român pentru cuprinderea veacului va trebui să citească acest binecuvântat ciclu.

Accesul la structurile scufundate în adâncurile subconștientului colectiv are nu numai valențe eliberatoare, ci și profetice.

Clarviziunile unei literaturi, puterile ei profetice sunt direct proporționale cu gradul coborârii sale în structurile de profunzime ale psihismului colectiv. Performanța ciclului *Zăpezilor* nu este doar una de restaurare a dimensiunilor structurilor scufundate ale unei lumi peste care s-a abătut *catastrofa istoriei*. Există în aceste romane un *profetism românesc* ce nu este întotdeauna înălțător, acest profetism stând sub semnul negației.

Vom examina, în limitele acestui eseu, doar unul dintre unghiurile vizionare ale ciclului: acela care ne avertizează asupra primejdiilor epocilor de tranziție. Facem precizarea că acesta nu istovește vizionarismul ciclului în întregul său.

Profețiile „*Vedetei de noapte*“ asupra cărora ne oprim, în continuare, fac parte din „vizionarismul saturnian“, nocturn, al romanului. Există însă și un vizionarism solar, uranian, asupra căruia o să revenim cu altă ocazie.

<sup>8</sup> *Leșirea din iarnă*, p. 284.

## 6. VIZIONARISMUL SATURNIAN ÎN „IEȘIREA LA MARE“

Textul literar poate fi incendiat de flacăra vizionarismului. În aceste cazuri el își pierde caracterul de document, dovedindu-se a fi chiar parte constitutivă a realului, loc în care *tendințele secrete* se ridică la *suprafață* prefigurând peisajul sufletesc în care va trăi societatea o vreme. „Viitorul, scrie Jung, este inconștient pregătit mult timp înainte și poate fi ghicit de clarvăzători“. „Hybrisul erei Wilhelmine, notează marele savant elvețian, a alienat Europa și a pavat calea pentru dezastrul din 1914“ (C. G. Jung, *Memories, Dreams and Reflections*, p. 230). Cu cinci ani în urmă, se publica, în „*Adevărul de Duminică*“ (4 martie 1990), un text ciudat, sub titlul generic: *Prevestiri interzise*. Săptămânalul bucureștean restituia un text din romanul *Ieșirea la mare* a lui Paul Anghel, text care fusese cenzurat la apariția cărții. Nu este greu să înțelegi motivul cenzurii acelui text la apariția romanului. Mai ales, că textul însuși este lămuritor peste măsură. Pentru noi important este un alt aspect, și anume acela referitor la relația dintre literatură și spațiul profetismului *social* (sociologic). Romanul invocat aici este de două ori paradoxal: ca roman *istoric*, spune lucruri decisive despre prezent, iar ca roman *realist*, se dovedește a fi o scriere vizionară în raport cu epoca post-revoluționară, în care trăim azi, despre care autorul n-avea cum să știe atunci, în 1988. Și totuși epoca post-revoluției este întreagă, vie și incredibilă, în acest roman. Mi-am spus că textul acelei „prevestiri interzise“ ar trebui readus în atenție și reinterpretat cu tot întregul din care cenzura l-a eliminat. Cititorul va fi prevenit astfel asupra unui roman în care poate tălmăci o epocă și cu ea odată propriile sale frământări contemporane.

Astfel, ca să ilustrăm chiar cu începutul romanului, capitolul I se încheie cu revelația lui Ruffino, un personaj ciudat al ciclului, asupra esenței unei asemenea epoci: „Irațiunea ieșise iată, la drumul mare, devenea un rău public“. Și mai departe: „Răul din om a rupt lanțul. Acum e liber“.

Paul Anghel aduce în prim plan nebunia, nu doar ca fenomen patologic cu ilustrare individuală, ci ca fenomen de patologie socială, specific epocilor de dezastru sau de ruptură, epoci în care indivizii dezaxați plutesc liber ca frunzele pe apă. Nebunii abundă în carte. Nebunii și vizionarii sunt cei doi poli ai romanului, sunt polii încordării suprafirești izvorâtă, paradoxal, tocmai din somațiunea intrării în normalitate. În om se presupune că există o „insulă de patologie“. Epocile calme distribuie aceste „substrucții psihologice“ (ale patologiilor) după legi care, în vremurile marilor erupții, își pierd puterea. Războaiele și revoluțiile, observă Darsh, un alt personaj al romanului, ridică, pe urmele lor, „nivelul anormalității umane la cote imposibil de admis anterior, așa cum marea în furtună ridică valuri...“. Teoriile lui Darsh, medicul care îngrijea alienația tantei Clotilde, îl contrariază pe Rășcanu, per-

sonajul cel mai echilibrat din întregul ciclu. „Domnule, îi venea acestuia să-l întrebe: Dumneata crezi că istoria e patologie? Sau, și mai explicit: Dumneata crezi că presiunea istoriei asupra insului e un act arbitrar?“ „Eu nu ignor cauza fiziologică, alta în fiecare caz, precizează Darsh, eu doar pun în vedere o cauzalitate generală“. „Cu care cum se poate lupta? a strigat Rășcanu. Ce facem, tratăm nebunii sau tratăm societatea?“ „Iată o chestiune care mă depășește! și Darsh a încrucișat brațele“. Ce surprinzătoare putere profetică are tabloul lumii postrevoluționare trasat de Darsh: „Vedeți /.../ lumea s-a umplut de alienați. Știți cât de mulți? Știți cât de mulți au rămas pe aici pe la noi la București și în restul țării? Ați fost la Mărcuța? Ei bine, așezământul e tic-sit. Dar trebuie să știți că cei mai mulți circulă liber. Umblă liberi, și toți oferă speranța unor oameni normali. Rășcanu a simțit un frison de oroare. Dacă era așa /.../ lumea se transformase într-un ospiciu fără ca cei răspunzători să-și dea seama“. Marea surpriză a teoriilor lui Darsh provine din împărțirea pe care el o face între „alienații pacifici“ și cei care suferă de „paranoia agresivă, de paranoia vandalică“. În viziunea acestui personaj „paranoia vandalică“ se intensifică în perioadele de după marile explozii sociale. Medicul Darsh, autorul acestor considerații teribile, fusese convocat de Rășcanu să trateze un caz banal de alienare, s-o consulte pe tante Clotilde, care reprezenta un caz de alienație blajină, o cuminte și cuviincioasă retragere în copilărie. „Asemenea bolnavi sunt blajini, cumiți, la locul lor, observă medicul. Cu totul altfel ar sta lucrurile când bolnavul, un asemenea bolnav, ar manifesta voința de a-i converti pe cei din jur la viziunea sa.

– Cum adică? s-a alarmat Rășcanu.

– În cazul dat, dacă domnișoara Clotilde de pildă, ar încerca să vă împingă pe toți, cu de-a sila, în copilărie /.../. Din fericire sau din nenorocire /.../, societatea nu le pune la îndemână acestor alienați modești cadrul necesar pentru realizarea proiectelor lor. Cadrul acesta le revine de drept *alienaților legali, marilor alienați ai istoriei, alienații politici*. *Aceștia sunt cei care smintesc lumea provocând alienarea în serie (s.n.)...*“ (p. 133–135). Aceste rânduri prin care un personaj face teoria *paranoiei vandalice*, a alienațiilor politici care „smintesc lumea, provocând alienarea în serie“, fac din romanul lui Paul Anghel cartea de vârf a demistificării maladiilor istorice, în particular, a maladiilor puterii. O carte despre maladiile puterii apărută, e necesar să subliniem, în plină epocă totalitară. „*Paranoia vandalică*“: boala marilor alienați politici, care pot distruge întregi colectivități. E cazul să atragem atenția că propozițiile teoretice pe care le-am citat reprezintă vârful unor desfășurări epice și dramatice, deci niște viituri de tensiune narativă de care nici cenzura nu s-a atins, chiar și când aluziile la drama contemporană autorului erau limpezi.

Astfel, la p. 489 a romanului, Hasdeu se pronunță asupra maladiei rostogolită asupra noastră 100 de ani mai târziu în epoca lui Ceaușescu. E

aceeași maladie la care se referă și „Vedeta de noapte“ într-un *text* care a „fript degetele cenzorului“, încât acesta, copleșit de înspăimântătoarea evidență, l-a scos (textul a fost restituit în paginile „Adevărului“, în 1990). Dar, iată anticipările hasdeene: „Știi ce noroc avem totuși cu prințul Carol? a întreat domnul Hasdeu. Că nu e un *pater patriae*, altfel ne-ar fi mâncat gaia. El are bunul simț de a nu-și aroga acest titlu, de a nu pretinde că a întemeiat neamul“ (cine nu-și amintește pretențiile „*ctitoriale*“ care transformau toată mass-media într-un paranoic incendiu spiritual! – n.n.). Carol, continuă Hasdeu, „e, să fim lucizi, un moștenitor provizoriu. Și mai departe: „Știi ce noroc avem cu ea, cu doamna Elisabeta? Că nu pretinde a fi Lupoaița, mama Romei adică. Și colocvial, minimalizând: Nici nu s-ar putea, sunt nemți. Ce străin și-ar permite o asemenea obrăznicie? *Dacă răul va fi să încolțească vreodată pe aici, atunci sigur va încolți din sămânța indigenă*“ (s.n.). Aceste rânduri sunt scrise și au apărut în epoca în care răul încolțise din sămânța indigenă. Se iviseră pe scena României și cea care se socotea „maica României“, și cel care se considera *pater patriae*, ctitor de neam.

Demistificarea maladiilor puterii, a răului istoric, atinge culminația în romanul lui Paul Anghel în acest punct 7 din testamentul Vedetei de noapte care, de altfel, a și fost scos de cenzură.

„7. Lipsa de lege și lipsa de respect față de drept dau impulsul tâșnirilor rebele – gen unul contra toți, și al mișcărilor dezordonate – gen toți contra unul, acel unu care își impune prin uzurpare legea sa în contul tuturor. În lipsa legii care să-i frâneze, *România nu va putea evita apariția nebunilor, oriunde existenți, dar nu oriunde lăsați s-ajungă în frunte, pentru a duce la ruină țări cuminiți și neamuri pașnice. Acești scelerați, odată scăpați la vârf, vor împinge țara, nu numai economic, politic, dar și psihologic într-o istorie colonială, în sub-istoria umanității* (s.n.). Cine vor fi aceștia? Mandatari ai egoismului propriu, ai propriului intestin nesătul, un egoism de specia fiarelor sau *geranți ai comptoarelor internaționale – aceste intestine nesătute care sug nații* (s.n.) – și într-un caz și în celălalt, mandatarii egoismului bestial urmând a-i trata pe băștinași precum albii pieile roșii. Sălbăticia răului absolut, împotriva propriilor concetățeni, ținută în condiția de paria, siliți să i se închine, va fi *noul fenomen colonial*, care va depăși – prin oroare – *satrapiiile Orientului și cinismul Occidentului*.

8. Atitudini polare: nu-i nimic de făcut cu acest popor! spun cei ce trăiesc pe spinarea românilor; nu-i nimic de făcut cu acest stat, cu acest loc! spun românii, fără a părăsi nici statul, nici locul, complăcându-se într-o apatică stare pe loc.

9. Voi, cei de mâine, veți fi în stare să învingeți apatia, să învingeți inerțiile istoriei și ale conștiinței după ce i-ați învins pe cei din afară, și să intrați în rândul lumii? Românii nu-și vor schimba soarta, blestemata lor soartă, de-

cât atunci când, din disperare – și nu printr-o împrejurare! – vor ști să fie centrul benefic al lumii“.

Textul acestui bizar testament, în 9 puncte, aparține, așa cum am mai spus, Vedetei de noapte, un ofițer care se sinucide după victorie, deci la sfârșitul războiului, prin aruncarea în Dunăre. Textul are tulburătoare tangență cu textele Domnului de la „Timpul“, alias Eminescu, depășindu-l pe acesta în înverșunare, așa cum observă Ariel. „Domnul de la «Timpul» notează Ariel, mărghinea răul la «clasele superpuse» sau la răul din afară. Vedeta de noapte mersese mai adânc. Prin acel testament, el declanșase un adevărat război de prefacere a nației, pe care avusese grija să-l piardă, cu anticipație, retrăgându-se în moarte. Avea să-l continue, oare, Domnul de la «Timpul»“?

Cu aceste rânduri critica anarho-comunismului atingea culminația în plină epocă totalitar-comunistă.\* Critica directă a esenței maladiilor istoricității este asociată în roman, printre altele, cu cea mai radicală demistificare a ravagiilor demolărilor Bucureștiului, între anii 1980–1989. *Ieșirea la mare* nu este, din acest punct de vedere, un roman istoric, *e un roman despre istorie, ca fenomen patologic*. Este, deci, un roman contemporan cu epoca în care autorul a scris. Faptele cele mai acute, la zi, din epoca elaborării romanului, au intrat în roman sub paravanul anilor 1877–1878: demolarea Bucureștiului, paranoia vandalică, primejdia alienaților politici ajunși la vârful scării ierarhice într-o societate etc. Ca să fie și mai clară suprapunerea timpilor, spectacolul demolărilor din anii 1980 este prezentat în stilul reportajului cotidian, bineînțeles sub emblema anului 1878:

„Nu mai e nimic de făcut, îi scrie Rufino lui Costi Aldea. Dl. Krașmaru a pus târnăcoapele pe Hanul de Turtă-Dulce. Cu această relicvă a vechiului oraș, gata, s-a isprăvit, cum s-a isprăvit, tot zilele astea, și cu Mănăstirea Să-rindar /.../. L-am întrebat: De ce să distrugem, când aici sunt valori? De ce surpăm totul, până la temelie, ca s-o luăm de la capăt? Oare neamul acesta e blestemat a distruge mereu și a nu păstra nimic din ce-a zidit același neam, în urmă cu o generație“? „Dl. Krașmaru, aici este istoria orașului!“ i-am zis. „*Vreau istoria mea personală! mi-a răspuns el*“ (s.n.) Mai departe, în scri-soarea aceluiași personaj, găsim și prima încercare de teoretizare asupra fenomenului demolărilor: „Noua clasă s-a pus, cu furie, să lichideze tot. *Nu cred să existe pe pământ vreo altă nație în care toată viața publică și privată să se dea peste cap mai iute și mai desăvârșit decât la noi, încât trecutul să moară complet și fără urmă* /.../. Românii /.../ acum, după război, /.../ s-au aruncat într-un păgânism al prefacerii care va conduce astfel lucrurile încât,

\* Am trăit atunci emoții mari legate de destinul romanului și de securitatea autorului. După scoaterea textului m-am îngrijit, la cererea sa, de xerocopiarea părții cenzurate într-un număr de exemplare pe care acesta le-a și expediat, din Basarabia, unor cunoștințe în Anglia și în Elveția, care au beneficiat astfel de lectura romanului necenzurat.

măine, despre noi cei de azi nu se va mai ști nimic. De ce zilnic să pornim de la nimic"? Și oare, astăzi, clasa politică post-decembristă nu procedează la fel? Oare nu s-a pus această clasă, cu furie, să lichideze tot?! Industrie, sisteme de irigații, instituții, legi (au fost anulate peste 400 de legi!). Totul în numele Reformei fondatoare.

„Rufino n-a mai notat că *satrapul* îi aruncase schița la coș /.../. Și-a continuat ideea stimulat de această *reprezentare stihială*: «Un asemenea apetit al schimbărilor ar fi salutar, dacă răul ar fi aruncat cu aceeași furie cu care este lepădat binele sau frumosul ascuns sub formă veche. Dar nu. Răul rămâne ca o constantă și reapare intact după ce praful se așează. *Noua clasă moștenește exact aceleași monstruoase păcate ca ale clasei precedente*, astfel că răul se reia la infinit, anulându-se la infinit» (p. 520).

Din acest punct, critica se preschimbă în profetie. Ideatica lui Rufino ne surprinde prin actualitatea ei. Recunoaștem în acest curios personaj un contemporan al nostru, întrupat printre noi prin miracolul literaturii: „Seduțiunea formei primează strangulând revolta fondului. În consecință, vom avea: la un pol frivolii schimbării, la un pol nebunii conservării /.../. Considerațiunile mele le-am și cuprins într-o formulă, formula înaintării imposibile (care se autoanulează) pe care...“.

Dar societatea este confruntată nu numai cu nebunia distrugerilor fără sens, ci și cu nonsensul ca atare. Un nonsens este astfel ura care se dezlănțuie după război, învrăjmășirea între cetățeni care ia forma nu numai a luptei politice, dar și forma absurdă a anonimelor, a scrisorilor anonime cu insulte, injurii, acuzații fantasmagorice. Începe deci și un război al anonimelor, al cărui primă victimă este chiar inocentul Rufino. În țesătura epică se insinuează deci și absurdul, de specie caragialiană, moara anonimelor macină neantul, din neantul astfel măcinat rezultă neantul. Până și condiția „anonymelor infailibile“, se precizează, ține de absurd. Acestea, pentru a fi infailibile, trebuind să se reazime pe trei puncte: „– să fie incredibile; – să se repete; – să fie anonime“. Anonimă este și cerșetoria, foștii eroi ai războiului ajung de cerșesc pe la răspântii, sau ajung hoți de drumul mare, încă mai purtând căciulile de dorobanți, cu pană de curcan. Surprins pe un drum de munte de către o asemenea ceată de dezertori deveniți hoți, prințul nu-și mai recunoaște subordonații, aceștia nu-l mai recunosc pe prinț ca șef suprem al oștirii, îl tratează ca pe un boier oarecare, prădându-l de ceasornicul aurit din veston. Gest simbolic; prințul e scos din timp, i se răpește practic instrumentul de măsurare a timpului sau a istoriei, dacă istoria sau timpul mai pot fi măsurate fizic. Accidentul istoric este comentat sec și rece de autor, care se retrage într-o răceală sau poate într-o seninătate supraistorică: „Prințul ieșise, involuntar din timp, reintrase în geografie...“.

Asemenea rânduri, alături de multe altele, fac din acest roman o „carte a aporiilor istoriei“. Totul e aporetic, fără soluție, după ce toată lumea spera că

războiul va aduce soluția. Așa cum toată lumea spera, în decembrie 1989, că revoluția va aduce izbăvirea, marea soluție care să ne mântuie pe toți. Înaintarea care se autoanulează, corelațiunea creșterii și descreșterii, a răului cu binele („la noi cu cât viteza prefacerilor este mai mare, cu atât forța răului devine mai rezistentă“), iată numai câteva dintre expresiile aporeticului în istoria acestui spațiu.

Cartea întregă e o carte a nemulțumirii, a iritării față de istorie ca boală, a trebuințelor profunde de normalitate. Revoluția și războiul sunt fenomene cosmice, dar și normalitatea este o stare cosmică. Cartea aceasta, ca de altfel întregul ciclu, distruge o iluzie: nu întotdeauna un război ori o revoluție scot societatea din criză. Războiul de la '77 n-a scos societatea românească din criză. „Revoluția“ de la 22 Decembrie n-a scos societatea din criză. Abia acum putem consemna amploarea înspăimântătoare a crizelor societății românești. Abia în acest moment postrevoluționar criza răcnește. Războiul și revoluția sunt produse ale unor crize pe care le rezolvă ori ba. Între da și ba articulează o enigmă. Cartea abia acum poate fi citită, cu enigma sa cu tot. Vom descoperi în paginile ei întregul nex de probleme care frământă societatea post-revoluționară, de azi, întregul ghem de consecințe al Revoluției, care continuă a se rostogoli, împreună cu nervii sau pe nervii lumii contemporane. Încă două dintre aceste consecințe au căpătat o amplă tratare anticipativă în cadrul romanului: chestiunea țărănească și cumplita problemă a demagogiei. Să citim textul pe care scriitorul l-a pus în seama Domnului de la „Timpul“: *„Va urma în viitorul apropiat, suntem siguri, o paradă a fanfaronadei, o deșănțare fără țarm a demagogiei și a retoricei vane, un bâlci al deșertăciunii la care vor cotiza toți domnii, de la guvern și asociații lor, și aceasta pentru ce?, ca să se acopere fondul chestiunii, să se drapeze sub falduri minci-noșii, pentru ca răul să nu se mai vadă, răul din fond. Niciodată până azi n-am trăit o asemenea dementă a formei goale. Nu a formei fără fond, ci a formei care sfidează fondul“* (p. 288). Oare nu consună avertismentul de atunci cu cel pe care azi ar trebui să-l formulăm cu tenacitate? Ce este „democrația de astăzi decât o formă care sfidează fondul“? Ce forțe obscure au condus scriitura, transfigurând textul de ieri în profeția zilei de azi? Dar iată analiza spectrală în miezul dramaticii chestiunii cu înfățișarea ei de astăzi:

„Mișcarea (jalbelor) începuse în primăvară, la vremea aratului /.../ Ai cui suntem noi, se întrebau țăranii într-o jalbă, când țara nu ne făgăduiește nimic?“ Și mai departe: „Dacă țara nu ne dă nimic, atunci lăsați-ne să ne luăm lumea-n cap, și“ – incredibil: „...Să ne mutăm în altă țară“ și la sfârșit:

„Vrem o țară!“ (p. 193)

Nu putem încheia tabloul profețiilor care fac din roman cartea *acestei* epoci înainte de a sesiza paralela dintre acel bizar pilot german, Hans Rust, care a aterizat acum câțiva ani cu un avion sportiv în fața Kremlinului încă roșu și un alt german bizar, Hans Günther Rust, din romanul ultim al ciclului,

care, „în ziua deschiderii Congresului, la Berlin, (deci în 1878), picând ca din cer și sfidând cordoanele de ordine /.../ izbutise să se strecoare în aulă și să distribuie acolo, celor șapte mari, un proiect de tratat de pace absolut insurgent. Insurgent prin utopia păcii universale pe care o propune și pe care, în chip utopic sau absurd, încearcă a o impune. Acest proiect începea astfel:

„recunoscând bunele intenții care au făcut ca fostul imperiu /.../ să se numească pe sine însuși de-a lungul timpului *Casa Păcii*, Înaltele părți contractante revendică pentru comunitatea internațională acest titlu, Pământul însuși urmând a se numi de aici înainte: Casa Păcii...” (p. 176–177). În ce epocă suntem?, așadar. La 1878? Ori la 1990? La Yalta sau la Malta? În toate deodată. *Romanul lui Paul Anghel face din epoca lui 1877 cartea suferințelor de astăzi ale poporului român și ocazia unor tălmăciri de nestrămutată urgență.*